

מלאכת מלבן

עמנואל ליפשיץ

ראשי פרקים:

- א. הגדרת המלאכה
- ב. ליבון ברטוב
שרייתו זה הוא כיבוס
יישוב הסתירה בין הגמרות
פסיקת השו"ע
- ג. ליבון ביבש
שיטת רש"י
שיטת תוס'
תירוץ הביאור הלכה והשלכותיו
תירוץ המנוחת אהבה והשלכותיו
יישוב מחלוקת המשנה ברורה והטורי זהב

א. הגדרת המלאכה

אחת מן המלאכות האסורות להיעשות מהתורה בשבת, היא מלאכת מלבן. במקורה, מלאכה זו נעשית אחר גזיזת הצמר מבהמה. הצמר הגולמי מלוכלך מאוד, והצבע שלו חסר את הברק הטבעי. על כן נדרשים לשטוף את הצמר היטב, על מנת להסיר ממנו את הלכלוך ולהשיבו אל צבעו המקורי.

ישנה מחלוקת ראשונים מה מוגדר אב מלאכה לעניין מלבן. רש"י כותב (זבחים צד, א ד"ה "היתה"): "כיבוס אב מלאכה הוא היינו מלבן". הגדרת רש"י מובנת לאור מלאכת הליבון המקורית - ניקוי הצמר מהלכלוך שעליו. ממילא כל הסרת לכלוך מבגד, קרי כביסה, נחשבת כאב מלאכה.

מנגד, הרמב"ם מגדיר את אב מלאכת מלבן בצורה שונה: "המלבן את הצמר או את הפשתן או את השני וכן כל כיוצא בהן ממה שדרכו להתלבן חייב... המכבס בגדים הרי הוא תולדת מלבן וחייב" (שבת פ"ט ה"י - ה"א). לדעת הרמב"ם לא כל כיבוס מוגדר אב מלאכה, אלא רק כיבוס ראשוני של צמר או פשתן,¹ אולם כיבוס רגיל של בגד: "הרי הוא תולדת מלבן". מה הסיבה לחילוק הרמב"ם? מצינו שני הסברים באחרונים:

- הנכתב הוא על פי שיעורי הרב מוטי פרנקו, והוספות וחידושים מפי המחבר.

באבני נזר (או"ח)
המלבן, לכן הכיבוס אינו מוגדר אב מלאכה אלא תולדה. נראה שמתכוון בדבריו, שפעולת הליבון מכשירה את הצמר להפוך להיות בגד,² כחלק ממלאכת הכנת בגד ותהליך הכשרת הצמר. ליבון הצמר הראשוני משמעותי, לא מעצם פעולת הניקוי שלו, אלא מחשיבותו בסדר הפעולות. לעומת כיבוס, אשר קדמו לו פעולות מסדר הכנת הבגד, ואין הוא משמעותי כלל לתהליך להכשרת הבגד.

בספר מנוחת אהבה³ (פרק יב, א, הערה 1) הציע חלוקה אחרת:

אין רצונו לומר שהמלבן אינו מכבס, אלא שהמכבס "בגדים" סתמו שמכבסן מלכלוך או משחרות שנתהוותה בהם מחמת השימוש בהם, אבל אין הבגדים מתלבנים יותר משהיו קודם שהשתמשו בהם.

¹ שני לדעת הרמב"ם הוא צמר אדום.

² אין הכרח ללמוד באבני נזר כי הנדון הוא הכשרת הבגד. ניתן לבאר גם כן, כי כאשר הליבון הוא חלק מתהליך אזי הוא מוגדר כאב מלאכה, אף אם אין בכך פעולת תיקון והכשרה. אך החיבור בין המושגים מסתבר מאוד, ובחרנו להביא זאת בגוף הטקסט.

³ נכתב על ידי הרב משה לוי זצ"ל, פוסק חרדי ספרדי, מחבר ספרי הלכה ור"מ בישיבת כסא רחמים. כתב ספרים רבים ביניהם את סדרת מנוחת אהבה על מלאכות שבת. נפטר בגיל צעיר בטרם עת.

ואינו דומה למכבס גיזי צמר ופשתן וכיוצא בהם, שאינו מכבסן מחמת לכלוך שבהם אלא כדי להלבינם יותר, ועל ידי כיבוסן גופן מתלבן יותר מאשר הן בבריאתם.⁴

לא בכדי המלאכה נקראת מלבן, ולא מכבס או מנקה. מלבן כשמו כן הוא, הפיכת הצמר ללבן. כאשר מלבנים את הצמר בפעם הראשונה, מתקיימת בפעולה זו כעין צביעה מחדש של הצמר. אך כאשר שוטפים בגד קיים, אין המטרה לשנות את צבע הבגד, אלא להסיר את הלכלוך החיצוני המצוי עליו.⁵ ומשום כך פעולה זו אינה מהווה ליבון מקורי אלא תולדה.

מדברים אלו עולות שתי הגדרות למלאכת מלבן: לדעת האבני נזר פעולת הליבון מטרתה ניקיון הצמר, ולדעת המנוחת אהבה המלבן חייב כי משיב את הצמר לצבעו המקורי.

ב. ליבון ברטוב

שרייתו זה הוא כיבוסו

הגמרא במסכת זבחים (צד, א-ב) דנה באריכות במלאכת הליבון והכיבוס. מהגמרא שם עולות מספר מסקנות:

א. עור קשה - חלוקים התנאים האם מותר לכבסו, כלומר לשרותו ולשפשו עם מים, לחד מותר (וכפי שכתב רש"י לשיטה זו [ד"ה "היתה"]): "ש"מ, אין כיבוס בעור", ולחד אסור.⁶ וכולם מסכימים כי מותר לשרותו במים ללא שפשוף.

ב. עור רך - לכולי עלמא מסוכם כי אסור לכבסו, אך מותר לשרותו במים ללא שפשוף.⁷

ג. בגד - לכולי עלמא אסור לשרותו, וכלשון הגמרא: "בגד - שרייתו זהו כיבוסו". (ואין צריך לומר שאסור לכבסו בשפשוף.)

פסיקת הגמרא: "בגד - שרייתו זהו כיבוסו", קשה עם הנאמר בשני מקומות אחרים בש"ס. במסכת ביצה (יח, א) נכתב: "נידה שאין לה בגדים, מערמת וטובלת בבגדים [ביו"ט]", וכן ביומא (עז, ב): "ההולך [ביו"ה] להקביל פני אביו או פני רבו, או פני מי שגדול ממנו - עובר עד צוארו במים, ואינו חושש".⁸ בשני מקומות אלו התירו חכמינו לעשות פעולה מסוימת בחג, הכרוכה בטבילת בגד במים. אך יש להקשות, הרי: "בגד - שרייתו זהו כיבוסו", וכיצד מותר לעבור במים?

יישוב הסתירה בין הגמרות

לסתירה זו מצינו מספר תשובות בדברי הראשונים,⁹ ודרך נוכל ללמוד על הגדרתם במלאכת מלבן:

⁴ קביעת המנוחת אהבה: "ועל ידי כיבוסן גופן מתלבן יותר מאשר הן בבריאתם" צריכה עיון. לא בהכרח הצמר הופך להיות יותר לבן במציאות, אפשר כי הניקוי חושף את הצבע המקורי שכבר היה לצמר. בין כך ובין כך, עצם דבריו מובנים היטב. ישנו הבדל מהותי בין הפיכת הצמר ללבן בפעם הראשונה, לבין ניקוי הבגד, שאין בפעולה זו אלמנט של צביעה מחדש אלא ניקיון בעלמא.

⁵ על גבי הסברים אלו הציע הרב שי דקדוק נוסף - המלאכה אינה נקראת מלבין אלא מלבן. הרב שי רואה בזאת קישור לפעולת 'ליבון הכלים', שהיא פעולה קשוחה, העוקרת את הלכלוך הפנימי המצוי בכלי. בדומה לכך, מלאכת המלבן המקורית גם היא פעולה קשה ומסייבת, המשייבה את הצמר אל צבעו הבהק.

⁶ להלכה נפסק כדעה המקלה, שעור קשה מותר לשטוף ואף לשפשוף.

⁷ ההבדל בין עור לבגד טמון ביכולת הספיגה של התוצר. עור אינו סופג, וממילא רמת הניקיון הפנימי שניתן להגיע בו נמוכה. ולהפך כאשר מדובר בבד.

⁸ אין אנו עומדים על עצם הדינים שרוצים חכמינו לחדש שם. המובא בסוגריים המרובעות במקורות הנ"ל הוא ביאור המחבר ואינו חלק מן הטקסט המקורי.

⁹ הערוך (מובא בתוס' שבת קג, א ד"ה "לא צריכא") סובר כי פסיק רישא דלא ניחא ליה, מותר לכתחילה. וכאן מסתבר כי לא נוח להולכים רטיבות בגדם, והרי זה פסיק רישא שלא נוח ויהיה מותר לשיטתו. על כן, אם נאמר שלא נוח בהרטבת הבגד, אין כל קושי לשיטה זו. (וראה בהחרבה על שיטת הערוך בדברינו 'קונטרס בעניין דבר שאינו מתכוון').

א. היראים (ס' רעד [דפוס ישן ס' קב]) מציע את פרשנותו לסוגייה, ומתריך כי: "מפרשינן לה בבגדי עור" - אכן אין כל היתר להיכנס עם סתם בגד למים, אך התם מדובר בבגדי עור.¹⁰ היראים ממשיך ופורס את משנתו בעניין כיבוס בשבת: "צריך להזהר שלא לתת מים על הבגד... ואפילו ידיו מטופחות במים מרובים, צריך שלא יקנחם בבגד בעוד שהמים מרובים עליהם". לשיטתו, כל מפגש של מים עם בגד מחייב את האדם משום מלבן.¹¹

ב. בתוס' ישנים (יומא עז, ב ד"ה "עובר") הציע לחלק בין סוגי בגדים: "שיש שמתכבסין מהרה ויש שצריך לטרוח בהם הרבה כעין שלנו.¹² לפי זה היינו יכולין להעמיד הך דהכא, בבגדים שאינם מתלבנים מהרה כעין שלנו."¹³ ישנם בגדים אשר קל לנקות אותם, ובהם שייך הכלל: "שרייתו זהו כיבוסו". אולם ישנם בגדים הקשים לניקוי, ובהם על מנת להתחייב משום מלבן, יש לבצע פעולת שפשוף. הבגדים עליהם מדברת הגמרא, הם בגדים מסוג קשי הניקוי, לכן אין שרייתם כיבוסם.^{14 15}

ג. ראשונים רבים מביאים תירוץ בשם ספר הישר.¹⁶ ראשית, הבה נביא את לשונו של ר"ת עצמו: "שהרי מעשים בכל יום, שאנו מקנחין את הידים לאחר נטילה במטפחת ובסדינין ובמפות בשבתות ובימים טובים. וכן אשה טובלת בבגדיה שהוא ליכלוך."¹⁷ לשונו של ר"ת אינה מובנת לגמרי, הן מעצם דבריו הן מן המחסור בהקשר. הדרך בה הוא מתריך את הקושיה היא: "וכן אשה טובלת בבגדיה שהוא ליכלוך".

נראה כי ישנן שתי הבנות שונות בראשונים כיצד להבין את דעת ר"ת:

1. מובא בספר התרומה (שבת ס' רמד):

נדה הטובלת בבגדיה ומקביל פני רבו שנכנס במים עם בגדיו ושורה אותן, אפילו הן שזורין מחמת שהם ישנים לא שייך בהו כבוס, וגם אדרבא מלוכלכין יותר בשרייתן, וטובלן במים. וראיה לדבר קנוח ידיו במפה דהוי מותר בשבת, וכן ספוג אלונטית שמקנח כל גופו לאחר רחיצה בשבת, דאדרבא מלוכלכין יותר. כך תירץ רבינו יעקב¹⁸ בספר הישר.

נראה כי מבין את דברי ר"ת: "אשה טובלת בבגדיה שהוא ליכלוך" כפשוטם - כאשר אישה טובלת בנהר, התוצאה הסופית של הרטבת הבגדים אינה ניקוי, אדרבה, הם נעשים מלוכלכים עוד יותר. וכן אדם המקביל רבו, אין בטבילת בגדיו ניקיון אלא לכלוך. אולם כאשר שורים בגד במים, אף אם לא מבצעים בו פעולת ניקיון אקטיבית, הוא מתנקח ולא מתלכלך ושייך בו כיבוס.

2. מנגד, כך לומד הרא"ש (יומא פ"ח ס"ד):

¹⁰ על תירוץ זה הקשו בתוספות ישנים (מקור יובא בגוף הטקסט): "אין לומר דהכא ודביצה בבגדים של עור דשרייתו לאו היינו כיבוסו... דסתם בגדים לאו עור נינהו". קושייה זו קשה מאוד בפשט דברי היראים לגמרא, שהרי סתם בגדים אכן אינם של עור, וברוך כלל אדם לא לובש עור בלבד ומצויים עליו גם בגדי בד.

¹¹ נראה שהיראים יתריך (בדוחק) את הקושייה, ויאמר כי הגמרות הנ"ל קשות בהרבה מובנים, לדוגמה כיצד מותר להיכנס למים, הרי ישנו חשש סחיטה? וכן חשש הוצאה מרשות לרשות? אך לא מצינו שהוקשה לחז"ל על כך. משום שמטרת חז"ל במימרות היא ללמדנו עיקרון מסוים, אף אם יש לדחוק ולעשות אוקימתות במציאות על מנת ליישבו. ובגד עור הוא אחת מאותן העמדות.

¹² שיטת היראים היא הקיצונית מכל שיטות הראשונים, אך גם היא מסתייג מעט: "אבל ביין או בשכר אין זה כיבוס אלא טינוף".

¹³ חלוקה זו הביא בשם ספר הישר.

¹⁴ תירוץ זה אינו עוסק כלל בהגדרת ודיני מלאכת מלבן, ועניינו הוא יישוב הסתירה בין הגמרות בלבד.

¹⁵ המהר"ם מרוטנבורג (הובא בטור או"ח שב) חילק בין בגדי פשתן - שהם קשי ניקוי, לבין שאר בגדים - שהם קלי ניקוי בהם חל הכלל לשיטה זו.

¹⁶ הרב פרנקו חידד בשיעור, כי חלוקה זו אינה דומה לחלוקה של הגמרא בדיני עור. כאשר הגמרא מחלקת בין עור קשה לרך, המניע לחילוק הוא רמת הספיגה של העור - עור קשה אינו סופג, אולם עור רך סופג קצת, לכן שייך בו ניקוי. וככל שרמת הספיגה טובה יותר, כך ישנה הילה יותר גדולה לחייב, שהרי הלכלוך נכנס עמוק יותר אל העור. אולם החלוקה בין סוגי בגדים היא הפוכה - בגד אשר מתנקח טוב, הוא דווקא בגד שלא סופג, ובכך הכתם לא נכנס אל הבד אלא נותר חיצוני. ואילו בגד הסופג את הלכלוך, הוא המוגדר קשה לניקוי. (לאור הבהרה זו, החלוקה שהציעו תוס' אינה מבוססת היטב, מאחר ואין לה כל אחיזה בדברי חז"ל).

¹⁷ תוספות (שבת קיא, ב), תוספות ישנים (יומא עז, ב), רא"ש (יומא פ"ח ס"ד), ספר התרומה (שבת ס' רמד), ועוד.

¹⁸ ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן רפג (לפי מהדורת שלזינגר).

¹⁹ שמו של רבינו תם הוא יעקב, כמאמר הכתוב: "ויַעֲקֹב אִישׁ תָּם יֵשֵׁב אֶהְלִים" (בראשית כה, כז)

ורבינו תם הגיה בספר הישר, דלא אמרינן שרייתו זו היא כבושו היכא שהוא דרך לכלוך, כמו ספוג ואלונמית וקינוח ידיים במפה. וכן כשעבר בנהר בבגדיו ואין זה דרך נקיון וליבון אלא רוב פעמים מתלכלכין במים.

הגדרה זו שונה מאשר נאמר לעיל. כאשר הפעולה אינה דרך ניקיון אלא דרך לכלוך, לא שייך הכלל 'שרייתו זוהי כיבושו'. ממילא כאשר אדם עובר בנהר עם בגדיו אין זו אלא דרך לכלוך. לפי הסבר זה, אף אם התוצאה הסופית של הפעולה תהפוך את הבגד לנקי, מאחר ואין זו דרך ניקיון אלא דרך לכלוך, יהיה מותר לעשות כן.

נראה כי כל אחד מהראשונים שם הדגש על נושא אחר משמעותי בתהליך הכיבוש - דרך הפעולה והתוצר הסופי. לדעת התרומה, כאשר התוצאה בסופו של דבר מביאה את הבגד להיות יותר מלוכלך, הפעולה מוגדרת ככיבוש. ולפי דעת הרא"ש, אף אם התוצאה הסופית הינה נקיות הבגד, אך הדרך אינה דרך ניקוי, הפעולה תהיה מותרת.^{19 20}

בין כך ובין כך, לפי שיטה זו יהיה מותר לנגב את הידיים במגבת, שאין בפעולה ניקיון שהרי האדם מלכלך את המגבת. וכן אין זו דרך ניקיון מאותו הטעם.

ד. תירוץ נוסף הובא במספר ראשונים.²¹ אנו נבחר בלשון התוספות ישנים (יומא עז, ב ד"ה "עובר"):

דהיכא דאיכא דם או דבר טינוף על הבגד, התם דוקא שרייתו זהו כיבושו, דבטניפת דם מיירי התם בפרק דם חטאת. אבל היכא שהבגד שחור מחמת שנלבש בו או מחמת שנשתמשו בו, או שהיה לבן לגמרי, ואין בו שום טינוף אלא שצריך ללבן, עדיין לא אמרינן שרייתו זהו כיבושו.

התוספות ישנים מחלקים בין בגד עם כתם חיצוני (כדוגמת דם או לכלוך), בו שייך הכלל: 'שרייתו זהו כיבושו'. לעומת בגד נקי לגמרי שזקוק לריענון צבע, וכן בגד מלוכלך מחמת לבישה מרובה, אך ללא כתם ספציפי. בבגדים אלו לא שייך הכלל: 'שרייתו זהו כיבושו'.²²

מה הסברה לחלוקה זו? הציע במנוחת אהבה (פרק יב, ג, הערה 6):

שהסברא בזה היא, שאין הבגד מתלבן יפה משחרורית שנתהותה בו על ידי לבישה או תשמיש, אלא אם כן מכבסו דהיינו משפשף צדדיו זה בזה, אבל בשריה במים בלבד אינו מתלבן יפה. אכן בגד שיש עליו לכלוך בעין, גם בשריה במים בלבד סר הלכלוך ממנו, ולא נשאר שום רושם במקום הלכלוך ונמצא מכבס.

כאשר כלל הבגד מלוכלך משימוש, אין די בשרייה בלבד בשביל להסיר את הלכלוך. וכן אם כלל הבגד נקי, אין בשרייה הנ"ל כל השפעה על בהירות הצבע של הבגד. במצבים אלו אין כל טעם בשרייה,

¹⁹ לשון הרא"ש: "אין זה דרך ניקיון", מזכירה את דברי רש"י (שבת עד, א ד"ה "אוכל") על הגמרא המתירה לברור (בתנאים המסוימים המאפשרים זאת): "לא דרך ברירה היא". גם שם ישנן שתי אפשרויות להבין את כוונת רבינו. אפשר להבין כי ההיתר הוא פגיעה באיכות הברירה, ולכן אין זו דרך ברירה. הסבר זה דומה לשיטת התרומה לעיל. אולם ישנה הבנה אחרת, כי למרות שהברירה תעשה בצורה מיטבית והתוצאה תהיה טובה, עקב כך שהדרך אינה דרך ברירה, התירה התורה את הפעולה. זאת בדומה לשיטת הרא"ש לעיל.

²⁰ נראה לפשוט את החקירה הנ"ל בשיטת ר"ת לאור דברי תוס' במסכת שבת (קיא, ב ד"ה "האי", בסופו): "תינוק שלכלך בגדי אמו במי רגלים אין לזרוק עליו מים דשרייתו זהו כיבושו. ושמע ר"י מפי הנשים, שהתיר ר"ת [ליטול ידיה] ולקנח ידיה בבגד, כיון שהוא דרך לכלוך, כדי שתוכל להתפלל ולברך". כלומר, ר"ת התיר לשפשף את הידיים עם מים בצדי הבגד, על מנת להסיר לכלוך של מי רגליים. אולם תוס' מיד תמהה על פסיקה זו: "ואין נראה לר"י, שהרי היא מתכוונת לטהר הלכלוך, ודרך רחיצה וליבון היא זה הניקיון". הרי האישה מעוניינת להסיר את מי הרגלים מעליה, ומדוע פעולה זו אינה מוגדרת דרך ניקיון? הרי היא מתכוונת להסיר את הלכלוך, וכן הוא מוסר בפועל?

נראה להשיב על פי הבנת הרא"ש דלעיל. התוצאה הסופית כלל אינה משנה. כאשר האדם משפשף את ידיו בבגדו, זו היא אינה דרך ניקיון אלא דרך לכלוך. משום שבדרך כלל כאשר אדם עושה זאת, הוא מטנף את בגדו בידי המלוכלכות. לכן, אף שבמקרה הייחודי הנ"ל פעולה זו אכן משמשת לצורך ניקיון, מתיר ר"ת לעשותה מאותו טעם. (וצ"ע על הבנת התרומה. אולי יש לבאר בשיטתו בדוחק, שהבגד אומנם מתנקה ממי הרגליים, אך בפועל הוא מתלכלך בו זמנית. ולדעת ר"י, כאשר האדם מעוניין בניקוי, אף אם נעשה לכלוך אגבי בפועל, אין זה מפקיע את הכיבוש, וחייב.)

²¹ מובא ביראים לעיל כאפשרות שנדחתה, תוס' (שבת קיא, ב), רא"ש, ועוד.

²² חלוקה זו קשה מלשון הגמרא בזבחים (לעיל, לא צוטטה): "זרק סודר למים - חייב". מלשון זו לא נראה כל חילוק בסוג הכתם, אלא כל בגד שזרק למים משמע שחייב.

ולכן מותרת. אולם כאשר ישנו כתם ספציפי, ישנה פעולת ניקיון אף ללא שפשוף, המשפיעה ומנקה באופן ישיר את הכתם.

משיטה זו עולה, כי לא בכל בגד שייך הכלל: 'שרייתו זהו כיבוסו', ורק כאשר ישנו כתם ספציפי יתחייב השורה את הבגד.

פסיקת השו"ע

בפשטות נראה כי השו"ע (או"ח שב, ט) פסק כשיטת התוספות ישנים: "מותר ליתן מים על גבי מנעל לשכשכו; אבל לכבסו, דהיינו שמשפשף צדו זה על זה, אסור. אבל בגד שיש עליו לכלוך, אסור אפילו לשכשכו, דזהו כבוסו, אלא מקנחו בסמרטוט בקל ולא בדוחק, פן יסחוט". לאור הבנה זו מסיק הרמ"א: "ובגד שאין עליו לכלוך, מותר לתת עליו מים מועטים ולא מרובים, שמא יסחוט". בדברים אלו משלים הרמ"א את השיטה לעיל - כיבוס בשרייה שייך רק כאשר ישנו כתם, אך אם אין על הבגד לכלוך שרייתו מותרת.²³

הבנה זו בשיטת מרן ממשיכה בסעיף הבא בסימן: "הרוחץ ידיו, טוב לנגבם בכח זו בזו ולהסיר מהם המים כפי יכלתו קודם שיקנחם במפה". הזהרה זו הינה משום חשש לדעת היראים, הסובר שכל מפגש בין מים לבגד מחייב משום ליבון.²⁴

הסקתנו כי מרן הבי" פוסק כתוספות ישנים לעיל אינה פשוטה כלל. בשני מוקדים ישנן הלכות הסותרות הנחה זו: "יש אומרים שאין יכול ליתן עליו משקין כדי שיכבה כשיגיע להם; ויש אומרים שמותר לעשות כן בשאר משקים, חוץ מן המים, משום כיבוס; ויש מתירים אפילו במים. ודברי סברא שנית נראים" (או"ח שלד, כד). "יין או מים שהם צלולים, מותר לסננן במשמרת... אבל בסודר, מים אסור משום ליבון" (שם שיט, י). בשתי הלכות אלו עולה בבירור, כי אסור להפגיש מים עם בגד, אף ללא שפשוף. וכפי שמבאר המשנה ברורה (שיט, י ס"ק לז): "משום ליבון - דשרייתו זהו כיבוסו, כך כתב הב"י בביאור דברי הטור".²⁵

הביאור הלכה (שב, ט ד"ה "שיש") מתלבט בשאלה זו, ולבסוף מכריע לחומרה: "כיון שיש כמה ראשונים שמחמירין בזה... בודאי יש לחוש ולהחמיר באיסור תורה".^{26 27}

ג. ליבון ביבש

עד כה עסקנו בדיני ליבון ברטוב, כעת נעבור להתמקד בליבון ביבש.

ברצוננו לעמוד על מספר מקורות במסכת שבת העוסקים בליבון, ודרכם נוכל להבין את שיטות הראשונים. הגמרא הראשונה מופיעה בדף קמז, א: "המנער טליתו בשבת - חייב חטאת". הגמרא שם מוסיפה מספר הסתייגויות לקביעה זו: "ולא אמרן אלא בחדתי, אבל בעתיקי - לית לן בה. ולא אמרן

²³ הרמ"א מוסיף שם גם כן הסתייגות: "ויש אוסרים בכל ענין". אך כידוע סתם ויש אומרים, הלכה כסתם.

²⁴ הרמ"א אינו חושש ליראים כלל: "ויש שכתבו דאין לחש לזה, דלא אמרי' שריית בגד זהו כבוסו בכי האי גונא, דאין זה רק דרך לכלוך, וכן נוהגין. ולכן מתר לנגב ידיו בבגד שהטיל בו תינוק מי רגלים כדי לבטלם, שאין זה רק דרך לכלוך בעלמא". הסבר זה מוסיף לפסיקת הרמ"א אף את שיטת ר"ת. נראה כי הרמ"א פוסק את שתי השיטות להלכה.

²⁵ אם הב"י פוסק כשיטה זו, יש לבאר את לשון השו"ע לעיל. ועמד על כך בביאור הלכה: "והא דנקט יש עליו לכלוך, לישנא דמתניתין נקט, ומשום סיפא דמקנחו".

²⁶ בפשטות נראה שדברים אלו הם רק לספרדים, שהרי כפי שהובא בהערה 24, הרמ"א בוודאי אינו חושש לשיטת היראים.

²⁷ הרב פרנקו בשיעור נטה לבאר את הב"י דווקא לקולא.

אלא באוכמי, אבל בחיורי וסומקי - לית לן בה. והוא דקפיד עלייהו" - הדין המוזכר הוא רק בבגד חדש וכהה. וכן רק כאשר האדם מקפיד על הלכלוך.²⁸ 29

רש"י שם מפרש את הגמרא כדלקמן: "המנער טליתו - מן העפר. חייב חטאת - דזהו ליבונה". תוספות שם חלוקים על פירוש זה: "המנער טליתו - פי' ר"ח,³⁰ מן הטל שעליו, דהיינו כיבוס וליבון, חייב חטאת... אבל בניעור מן העפר כדפירש בקונטרס אין נראה שיהא שייך ליבון". במה חלוקים תוס' על שיטת רש"י? וכן מה היא בדיוק דעת תוס'?

שיטת רש"י

עוד קודם שנשיב על זאת, ברצוננו להציג קושי דווקא בשיטת רש"י. הגמרא במקום אחר במסכתין (קמא, א) קובעת: "טיט שעל גבי בגדו - מכסכו מבפנים ואין מכסכו מבחוץ". כאשר הבגד מתלכלך בטיט, אסור לנקותו על ידי שפשוף מבחוץ, אלא רק על ידי שפשוף פנימי.³¹ רש"י על הגמרא שם מסביר, כי אין בפעולת השפשוף ליבון באמת. אך הסיבה שאסור לעשות זאת מבחוץ, היא משום שנראה כמלבן. מדוע אין פעולה זו נחשבת ליבון? מבאר רש"י (ד"ה "מבפנים"): "ומלבן ממש לא הוי, דאין נותן שם מים".

מהגדרת רש"י כי מלבן דורש התערבות מים, עולה סתירה עם דברי רש"י לעיל, כי המנער בגד מהאבק חייב משום מלבן. והרי בפעולת הניעור אין ערוב של נוזל, ומדוע חייב משום מלבן? שאלה זו הקשה רע"א בגיליון הש"ס בשני המקומות (בהצבת שני המקורות זה מול זה) ונותר בצ"ע. (נעיר כי לשיטת תוס' הקושייה אינה קיימת, שהרי בהסרת הטל ישנו עירוב של מי הטל. עוד נרחיב על שיטה זו בהמשך.)

בשער הציון (או"ח שב, מא) הציע יישוב לסתירה הנ"ל:

ולא דמי למה דמחייבין במנער טלית חדשה מן האבק שעליו לשיטת רש"י, דהתם מצחצח הבגד על ידי זה והוא תיקונו, מה שאין כן כאן שאינו רק שמסיר הטיט, ורושם הלכלוך עדיין נשאר עליו, והדרך להעבירו על ידי מים.

ניעור הבגד מאבק מהווה תיקון, שהרי הבגד נעשה נקי וראוי ללבישה בעקבות ניעור זה. אולם ניקוי טיט ללא שימוש במים אינו מנקה את הכתם לגמרי, ונותר רושם של לכלוך. לכן אין בכך איסור מלבן, משום שהפעולה אינה מתקנת את הבגד. נבאר זאת יותר - כאשר ישנו טיט דבוק לבגד, ישנם שני אלמנטים של לכלוך המופיעים: א. חתיכת הטיט החיצונית לבגד. ב. הכתם החודר אל תוך שכבת הבד. הסרת החתיכה הראשונית מותרת, שאין ליבון אלא בדבר החודר אל שכבת הבד.³² אך את הכתם עצמו,

²⁸ ישנה התלבטות באחרונים, האם דוגמאות הגמרא הם בנוסף לקביעת הגמרא: "והוא דקפיד עלייהו". ואם הבגד יהיה ישן ובהיר, הרי לא יתחייב האדם אף אם יקפיד. או שמא הגדר העיקרי הוא הקפדת האדם, והדוגמאות הם המצבים אשר בהם בדרך כלל האדם מקפיד. אך אם הבגד ישן ובהיר והאדם מקפיד על הלכלוך, הרי יתחייב אם ינער הבגד. היטיב לסכם זאת יפה הילקוט יוסף: "הנה בילקוט יוסף שבת כרך ב' (עמ' עד) כתבנו דבשאר צבעים כהים [לא שחור] המיקל לנערו מן הטל שעליו יש לו ע"מ לסמוך. ומ"מ ראוי להחמיר. ע"ש. ואחר שנים יצא לאור הספר הליכות עולם ח"ג, ושם בהלכה למעלה כתב בלשון "מותר", אך במקורות למטה כתב: שאם הוא בגד אדום או לבן, בבאה"ל שם כתב שאם ידוע לו שהוא מקפיד גם בחיורי וסומקי, אסור גם שם לנער". (ילקוט יוסף שבת ב הוספות - הערות סימן שב - דין ניקוי בגדים אות ד.)

²⁹ מה היא אותה הקפדה? מבאר מרן השו"ע (או"ח, שב ס' א, על פי דברי רש"י בסוגייתן): "שמקפיד עליה שלא ללבוש בלא ניעור". (סגנון נוסף של הקפדה נמצא שם בסעיף ב: "הלוקט יבולות שעל גבי בגדים כגון אלו היבולות שבכלי הצמר הנשארים בהם מן האריגה, חייב משום מכה בפטיש. והוא שיקפיד עליהם". ומפרש המשנה ברורה (ס"ק י): "שמסירים בכונה כדי ליפות הבגד ולא כמתעסק". מדוע הגדר שונה? משום שהלכה זו עוסקת בסיום מלאכת הבגד, ואם ישנו אלמנט חיצוני שהורדתו מסיימת את הכנת הבגד, חייב האדם המקפיד. אך אין חיוב זה משום מלבן (שהרי הלכלוך הנ"ל הוא חיצוני לבגד), אלא משום מכה בפטיש.)

³⁰ נראה לתקן לר"ת (וכן הגיהו במהדורת עוז והדר), שהרי רבנו חננאל אינו מבאר בדרך זו. כלומר, מותר להכניס את היד תחת הבגד, ולחכך מתוך הצד הפנימי את צידי הבגד זה בזה. ובכך להסיר את הכתם.

³¹ כפי שפסק הרמ"א (שם ס' א): "מותר להסיר הנוצות מן הבגד בשבת", מאחר והן חיצוניות לגמרי לבגד. לאור זאת יש לומר בשיטת רש"י, כי אבק הוא דק דיו על מנת להיכנס אל תוך הבגד עצמו, ומוגדר כלכלוך פנימי. כמו כן, ניתן לבאר כי תוס' ורש"י, מלבד

ניתן להסיר רק בעזרת מים. וממילא אם נותר רושם הכתם בשכבת הבד, אין פעולת הסרת הטיט החיצונית נחשבת ליבון.³³

לפי זאת עולה, שלשיטת רש"י אכן אין צורך במים על מנת ללבן בגד, אלא שיש לדון כל מקרה לגופו - האם פעולת הסרת הלכלוך מתקנת את הבגד לגמרי. אם כן, הרי הסרת הלכלוך מהווה פעולת ליבון ותהיה אסורה. אך אם התיקון הוא חלקי, אין בכך איסור מלבן.

שיטת תוס'

האם תוס' חלוקים על רש"י, וסוברים כי ליבון שייך רק בעירוב עם מים? לכאורה היה נראה לומר שכן. אולם לא ניתן לומר זאת, לאור דברי הגמרא בדף קמ, א. שם מתלבטת הגמרא האם מותר לשפשף כותנת בשבת, על מנת לרכך אותה. רש"י שם (ד"ה "לכסכוסיי") מסביר את הבעייתיות שבפעולה: "חלוק כותנת של פשתן שנתכבסה, והרי היא קשה, ומשפשפה בין שתי ידי ויהי מתרככה, ואף הליבון שלה מצהיל על ידי השפשוף". מחד פעולת השפשוף מרככת את הבגד, ומאידך מולידה בו לובן וצבע מחדש.

הגמרא שם קובעת שמותר לשפשף את הכותונת, משום האדם מתכוון לרכך את הכותונת ולא להפוך אותה לבהירה יותר. אולם לגבי שפשוף סודר קובעת הגמרא כי אסור לשפשפה, אף אם המטרה הינה ריכוך הבגד. ובכל מקרה יעבור המשפשף משום מלבן. מדוע? מבאר רש"י שם (ד"ה "התם"): "שמקפיד על ליבונו וצוהרו של סודר יותר מכינתא"³⁴. אדם מעוניין בכך שהסודר שלו יעשה בהיר ורענן, בניגוד לכותנתו (הפנימית) אשר לא אכפת לו מה הוא מצב הלובן שלה.

לאור דברים אלו, לא ניתן לבאר שתוס' סוברים כי לא שייך ליבון ללא נוזל באופן גורף, שהרי גמרא מפורשת קובעת שיש ליבון בשפשוף סודר. לאור דברים אלו הקשה בשלטי גיבורים (על הרי"ף סב, א בדפיו, אות ב): "דמנער טליתו אסור דוקא מן הטל, אבל לא בעפר, דלא שייך ליבון בעפר, ואמאי? הא אולודי חירורא הוא, דמכוין איהו לצחצה הבגד שחשך תוארו מן העפר שעליו?"³⁵ ונותר בצ"ע. אכן יש לבאר מה ההבדל בין ניעור העפר והאבק מן הטלית לבין שפשוף הסודר?

על קושייה זו עמדו האחרונים לבארה:

תירוץ הביאור הלכה והשלכותיו

בביאור הלכה (שב, ס' א ד"ה "י"א") הציג דרך יישוב:

שאלת המים בליבון, חלוקים בנקודה זו גם כן. תוס' סובר שאבק הוא לכלוך חיצוני וממילא לא שייך בו ליבון, ולשיטת רש"י אבק מוגדר כלכלוך פנימי.

³³ הרב אביגדור נבנצל בהערותיו על השו"ע (משנה ברורה ביצחק יקרא, שם, ד"ה "רבי עקיבא"), הציג יישוב נוסף לסתירה: "ועוד יש לומר, שכוונת רש"י בדף קמז, א, היא משום מלאכת מנפץ הנקראת אף היא מלבן". נראה כי יסוד דבריו מצוי בביאור רבנו חננאל לסוגייה, וז"ל שם: "המנער... אם יש אבק בבגד חדש שחור ומקפיד עליו, או אם יש עליו דבר טינוף אסור רב הונא לנפצו". חידושו של הרב נבנצל הוא חיבור בין שיטת ר"ח לשיטת רש"י. (וראה הערה 30).

³⁴ הסבר זה אינו עולה יפה עם לשונו החדה של רש"י בסוגייה: "המנער טליתו - מן העפר. חייב חטאת - דזהו ליבונה". לשון נחרצת זו (בייחוד בסוגייה שכל עניינה הוא הגדרת מלאכת מלבן) מקשה מאוד לומר כי רש"י מתכוון בדבריו למלאכת מנפץ. גם כאן אנו מוצאים גדר הקפדה חדש (ראה הערה 29). נראה כי ההקפדה במקומנו, מטרתה להגדיר את עצם פעולת הליבון בבגד. אם לאדם כלל לא אכפת מלובן הבגד, לא שייך כלל ליבון בשפשוף. מכיוון שהלבנה זו לא מהווה שינוי עבירו כלל. אולם בגד שהלבנתו היא דבר משמעותי מבחינת האדם, הרי שפשוף הוא ליבון גם כן.

³⁵ את הקושייה הקשה על שיטת הרא"ש והטור, אשר פוסקים מחד שניעור בגד מעפר אינו מהווה ליבון. ומאידך שפשוף סודר אסור משום מלבן. שיטת הרא"ש מבוססת על דברי התוס', וממילא הקושייה חלה גם על שיטתו.

(נעיר כי הקושייה אינה וודאית על שיטת הרא"ש, שבדבריו על הגמרא העוסקת בסודר כתב באופן סתום: "התם [בסודר] מיחזי כי אולודי חירורא, הכא [בכותנת] לא מיחזי כאולודי חירורא" (רא"ש פ"כ ס"ט). לשון זו אפשר גם כן לבאר על דרך 'מחזי כמלבן'. קרי, בגלל שאין עירוב בנוזלים לא שייך ליבון בסודר, אך מכיוון שבגד זה בעירוב עם נוזלים מקובל ללבנו, אסור לשפשפו אף ללא נוזל, משום: "מיחזי כי אולודי חירורא". אך הטור אכן פסוק בצורה מפורשת כפי שהבין השלטי גיבורים, וממילא צ"ע על דבריו.)

משום דבענינו אינו עושה שום פעולת הצחצוח, רק שמנערו מן האבק והעפר שהוטל עליו, לכן לא חשבינו זה לצחצוח רק כשקפיד על זה... מה שאין כן בכסוכו סודרא, דעושה הצחצוח בידיים להוליד לבנינות על הבגד, אסור בכל גווני.

ההבדל בין המקרים הוא הפעולה של האדם. בניעור הטלית אין פעולת צחצוח ישירה אלא פעולת נייעור עקיפה, לכן אין זו מוגדרת פעולת כיבוס. אולם בסודר ישנה פעולת שפשוף ישירה והיא אסורה. ובכך מיושבות הסוגיות לשיטת תוס'.

אם נצעד לפי הסבר זה בשיטת רש"י, יש לומר כי כאשר האדם מנער את הבגד מעפר ומקפיד על כך, נחשבת פעולה זו כפעולת כיבוס בדומה לצחצוח.³⁶ אולם אם האדם אינו מקפיד על העפר, מודה רש"י לעיקרון הכללי, כי לא שייך ליבון אלא בפעולה אקטיבית.

הסבר זה עולה יפה עם אשר הבאנו לעיל בליבון בנוזל. לעיל ביארנו בתירוץ ד, שסתם בגד אשר אינו עם כתם ספציפי, מותר לשרותו במים ללא פעולת שפשוף. אולם, גם בגד ללא כתם שהאדם שורהו במים, אם הוא עושה פעולת ניקיון אקטיביות כדוגמת שפשוף, הרי הוא חייב משום מלבן. זאת משום שפעולת שפשוף במים מוגדרת לכולי עלמא כפעולת כיבוס, בניגוד לשרייה, שכל עוד אין כתם אינה מוגדרת כיבוס. עם זאת, שרייה מחייבת את האדם במקרה אחד - אם ישנו כתם על הבגד חייב השורה, אף ללא שפשוף.

נראה להשוות (לשיטת רש"י) את שריית הבגד במים לנייעור העפר מעל הטלית. פעולת הנייעור אינה משמעותית דיה על מנת להגדירה כפעולת כיבוס, בדומה לשריית בגד במים. לכן אם אדם אינו מקפיד על לבישת הבגד עם העפר, אין בנייעורו איסור ליבון. אולם אם האדם מקפיד, נייעור העפר מהווה פעולת ניקיון משמעותית, בדומה לשריית בגד עם כתם במים. כי ההקפדה של האדם מגלה בדעתו שהסרת העפר משמעותית לו, בדומה להסרת הכתם לעיל.

לאור זאת עולה, כי חלוקים רש"י ותוס' עד כמה משמעותית פעולת הנייעור בבגד יבש. לשיטת תוס' נייעור יבש אינה פעולה משמעותית כלל, ואין בה משום מלבן אף פעם. אולם רש"י חולק על זאת, וסובר שהיא אינה משמעותית בשביל לחייב כאשר אדם אינו מקפיד על הלכלוך. אך אם אדם מקפיד, הופכת פעולת הנייעור למשמעותית.

אולם יש להקשות, לשיטת תוס' הסובר שנייעור אינה פעולה משמעותית לניקוי כלל, מדוע חייב אם מנער את טיפות הטל מעל הבגד?³⁷ הרי פעולת הנייעור אינה נחשבת פעולת ליבון. נראה לבאר זאת על פי לשון השו"ע שפסק את שיטת תוס' להלכה (או"ח שב, ס' א): "המנער טלית חדשה, שחורה, מן הטל שעליה, חייב, שהנייעור יפה לה כמו כיבוס". רוצה לומר, כאשר הבגד רטוב, פעולת הנייעור הופכת משמעותית והיא יפה לבגד כמו כיבוס. חלוקה זו הגיונית מאוד, כאשר בגד רטוב קל יותר לנקות אותו, וכל נייעור הופך למשמעותי ומועיל לניקוי מיטבי.³⁸

תירוץ המנוחת אהבה והשלכותיו

המנוחת אהבה מתרץ באופן שונה:³⁹

³⁶ במצב זה: "מצחצח הבגד על ידי זה והוא תיקונו", כלשון המשנה ברורה לעיל. יש להעיר כי הלשון מדוקדקת מאוד, אין הוא משתמש בלשון 'והוא כיבוס', אלא תיקונו. משום שמלאכת הליבון נעשית על ידי התיקון של הבגד, ולא על ידי הפעולה (שבנייעור הפעולה המשמעותית חסרה מן הספר).

³⁷ היה ניתן לבאר את מחלוקת רש"י ותוס' בצורה שונה, וממילא קושייה זו לא הייתה רלוונטית. היה ניתן להסביר כי חלוקים האם עפר מוגדר לכלוך חיצוני או פנימי (ראה בהרחבה הערה 32), אך לכולי עלמא פעולת הנייעור נחשבת משמעותית לניקוי. אך המ"ב לא הגדיר את המחלוקת בצורה זו, ובגוף הטקסט ביארנו כדרכו.

³⁸ הבנה זו מולידה מצב מעט אבסורדי ביחס לטל המצוי על הטלית. מחד הטל מהווה פסולת ולכלוך, שהרי האדם רוצה להסירו. ומאידך הטל הוא חומר הניקוי, ההופך את תהליך הסרתו לפעולת משמעותית.

³⁹ פרק יב עמ' תיד, בהערה ד"ה "ומה".

דשאני כסכוס סודר שעל ידי השפשוף גוף הסודר מתלבן ומצהיר, ונולד בסודר לובן שלא היה בו קודם, מה שאין כן במנער בגד מאבק, אין נעשה שום שינוי בגוף הבגד, רק שהאבק שהיה עליו יוצא על ידי הניעור.⁴⁰

ההבדל בין המקרים הוא השינוי בגוף הבגד. כאשר אדם מנער את הטלית מעפר, הוא אינו משנה דבר בגוף הבגד, אלא בסך הכל מסיר לכלוך חיצוני מעל בגדו. אולם כאשר אדם משפשף סודר, הוא מוליד לובן וצבע חדש בבגד שלא היה עד כה. פעולה המולידה לובן, נחשבת ליבון אף ללא שימוש במים. מדוע ניעור הטל נחשב מוליד לובן? כי מעורב בו מים. הרב פרנקו בשיעור אמר, כי כל ניקוי בעזרת מים מוליד לובן בבגד. וממילא כאשר מוסר לכלוך מבגד רטוב, פעולת הסרתו מולידה לובן חדש בבגד. לענ"ד ביאור זה קשה בשיטת המנוחת אהבה. ברצוננו להביא פעם נוספת את דבריו על ביאור שיטת הרמב"ם:

אין רצונו לומר שהמלבן אינו מכבס, אלא שהמכבס "בגדים" סתמו שמכבסן מלכלוך או משחרות שנתהווה בהם מחמת השימוש בהם, אבל אין הבגדים מתלבנים יותר משהיו קודם שהשתמשו בהם. ואינו דומה למכבס גיזי צמר ופשתן וכיוצא בהם, שאינו מכבסן מחמת לכלוך שבהם אלא כדי להלבינם יותר, ועל ידי כיבוסן גופן מתלבן יותר מאשר הן בבריאתם.

מדבריו בבירור עולה כי כיבוס בסתם בגדים, אינו מוליד לובן חדש בבד. אלא רק כאשר מדובר בליבון צמר, וכעת מתברר לנו כי פעולה אקטיבית כמו שפשוף עושה זאת גם כן. אם כן, מדוע יהיה חייב המכבס? אפשר כי כאשר ישנו שימוש במים, אין צורך בהולדת לובן מחודש. הפעולה המקורית של הליבון כללה שני אלמנטים: (א) ניקוי בעזרת מים (ב) אשר הוליד לובן חדש. מסתבר כי אין צורך לקיים את כלל הנעשה במשכן ומספיק רק חלק אחד. אם כן, כאשר הבגד רטוב והאדם מנערו,⁴¹ ניעור זה נחשב כפעולת ניקוי, וחייב.

לפי שיטה זו רש"י ותוס' חלוקים בנקודה עקרונית מאוד - עצם הגדרת מלאכת מלבן (ביבש). לפי תוס' מלבן ללא שימוש בנוזלים, הוא רק כאשר נולד בבגד לובן חדש שלא היה עד כה. רש"י בהכרח חולק על תפיסה זו, שהרי סובר כי המנער טלית מעפר: "חייב חטאת - דזהו ליבונה". בפעולה זו לא נולד לובן חדש בבגד ובכל זאת מחייב רש"י משום מלבן.

כיצד יגדיר רש"י את המלאכה? נראה כי יגדירה בצורה פשוטה כניקיון הבגד. תפיסה זו דומה לדבריו לעיל: "כיבוס אב מלאכה הוא היינו מלבן". רש"י אינו מתבונן על מלאכת המלבן כתוס' (ניקוי בעזרת מים המוליד לובן חדש), אלא התבוננות רחבה וכוללנית יותר: ניקוי הצמר מן הלכלוכים הטבועים בו. ממילא כל ניקוי משמעותי (ללא קשר ליבש או רטוב) מהווה איסור לאב זה.

לסיכום, הרי לנו שתי הגדרות לשיטת תוס' בליבון בגד יבש: לדעת המ"ב נדרשת פעולת ניקוי משמעותית, ולדעת המנוחת אהבה נדרשת הולדת לובן חדש בבגד.

יישוב מחלוקת המשנה ברורה והטורי זהב

שתי הגדרות אלו עשויות לסייע לנו ליישב מחלוקת הלכתית בין המ"ב לט"ז. פוסק הט"ז (שם, ס"ק 1):

⁴⁰ בתירושו השני הולך המנוחת אהבה בדרכו של המ"ב.

⁴¹ לאור דברינו יש לשאול, מדוע משנה הקפדתו של האדם במצב בו הבגד רטוב? שהרי בדומה לשריית בגד במים שאין כוונת השורה רלוונטית, ובכל מקרה חייב. ומסתבר כי כך צריך להיות הדין גם במקומנו, ומדוע מחלקת הגמרא בין מקפיד לשאינו מקפיד? יש לומר כי דעתם תוס' היא כשיטת אלו הסוברים, שרק כאשר ישנו כתם ספציפי יהיה השורה חייב. ויש לדמות את ניעור הבגד לשרייה לשיטה זו - כאשר הטל מפריע לאדם, הרי הסרתו היא כשורה בגד עם כתם, וחייב. אך כאשר הטל אינו מפריע לאדם, הרי זה כשורה בגד ללא כתם, ומותר. ההקפדה הופכת את הרטיבות של הבגד לכתם שיש להסירו בעזרת ניעור, וכעת דינו כשריית כתם.

אם אין שם אלא מראה הטיט והוא מגרד שם לבטל המראה אין זה דומה לטוחן, ומטעם זה יש היתר למי שחלוק שלו מטינף קצת, ואין שם ממשות צואה והוא יבש, יוכל לגרד בצפורן ולהסיר המראה כדי שיתפלל בנקיות.

כאשר ישנו כתם ללא ממשות (לכלוך פיזי) אלא רושם של לכלוך הנמצא על הבגד, מתיר הט"ז לגרדו ולנקותו בשבת. המ"ב חולק בצורה נחרצת על פסיקה זו: "הרי על כל פנים מכיון בזה ליפות הבגד ולצחצחו שלא ישאר עליו שום רושם לכלוך, והוי כמלבן!" בגלל שהאדם מתכוון לניקיון, לא גרעה הסרת הכתם מכסכוס סודר למטרת ניקיון, וממילא תהיה זו פעולת ניקיון אסורה.

מסתבר מאוד ליישב את המחלוקת הנ"ל לפי הגדרות המ"ב והמנוחת אהבה. המ"ב לשיטתו, כי כאשר אדם מתכוון לנקות את הבגד והוא עושה פעולת ניקיון ממשית לכך, הרי הוא עובר במלאכת מלבן. אולם לדעת המנוחת אהבה, כאשר הבגד יבש, כל עוד לא נולד לובן חדש בבגד אין כל איסור בליבונו. אפשר כי הט"ז סובר כדעה זו, וממילא מובנת פסיקתו, שהרי הסרת הלכלוך אינה מולידה לובן חדש בבגד, לכן תהיה מותרת.

דרך נוספת להבנת המחלוקת, היא על פי מחלוקת ר"י ור"ת (ראה הערה 20) בניקיון בדרך לכלוך. מובא בתוס' במסכת שבת (קיא, ב ד"ה "האי", בסופו): "תינוק שלכלך בגדי אמו במי רגלים אין לזרוק עליו מים דשרייתו זהו כיבוסו. ושמע ר"י מפני הנשים, שהתיר ר"ת [ליטול ידיה] ולקנח ידיה בבגד, כיון שהוא דרך לכלוך, כדי שתוכל להתפלל ולברך".

ר"ת התיר לשפשף את הידיים הרטובות בצדי הבגד, על מנת להסיר לכלוך של מי רגליים. אולם תוס' מיד תמה על פסיקה זו: "ואין נראה לר"י, שהרי היא מתכוונת לטהר הלכלוך, ודרך רחיצה וליבון הויא זה הקינוח". הרי האישה מעוניינת להסיר את מי הרגלים מעליה, ומדוע פעולה זו אינה מוגדרת דרך ניקיון? הרי היא מתכוונת להסיר את הלכלוך, והוא אף מוסר בפועל?

נראה להשיב על פי הבנת הרא"ש לעיל בשיטת ר"ת. התוצאה הסופית כלל אינה משנה, וכאשר האדם משפשף את ידיו בבגדו, זו היא אינה דרך ניקיון אלא דרך לכלוך. כיוון שבדרך כלל אדם העושה זאת, מטנף את בגדו בידיו המלוכלכות. לכן, אף שבמקרה הייחודי הנ"ל, כאשר פעולה זו אכן משמשת לצורך ניקיון, מתיר ר"ת לעשותה מאותו טעם.

יפה יהיה לבאר כי חלוקים הט"ז והמ"ב במחלוקת הראשונים הנ"ל. נראה כי בדרך זו (מבלי לומר זאת בפירושו) ביאר הפסקי תשובות (או"ח ש"ב ב, ג):

לדעת הט"ז (סק"ו) ושאר אחרונים, אם הטינף הוא מעט ואין מקפיד עליו מצד נקיון הבגד (אף על פי שיקפיד עליו מדין תפילה בנקיות כשיש שם צואה), רשאי לגררו גם בלי שישאר שום רושם, ואין בזה משום מלבן.⁴²

כלומר, למרות שנעשית פעולת ניקיון בפועל, אין האדם מקפיד על הניקיון מצד הניקוי אלא מצד התפילה. לכן מתיר הט"ז לעשות כן, מאחר שאין זו פעולת ניקוי אלא הכשרה לתפילה, בדומה להיתר ר"ת לנקות מי רגליים (בדרך לכלוך) לצורך התפילה. אולם לדעת המ"ב, סוף סוף נעשית פעולת ניקיון במציאות, ולכן אוסר. זאת דומה לטענה ר"י: "שהרי היא מתכוונת לטהר הלכלוך".⁴³

⁴² הפסקי תשובות מסיים את הציטוט בהוספה אשר לכאורה נראית אינה מחויבת כלל: "ואין בזה משום מלבן, כיון שאינו עושה עם מים". קשה מאוד יהיה להגדיר לדעת הט"ז, כי ליבון שייך רק בעירוב עם מים. שהרי גמרא מפורשת ששפשוף סודר מחייב משום מלבן אף ללא מים.

⁴³ לפי דברינו המושג 'דרך כיבוס' מקבל משמעות לפי התפיסה של האדם, והקפדתו על הניקיון מגדירה (בחלק מהפעולות) האם הפעולה נחשבת דרך ניקוי או לא. אך אם אין האדם מקפיד על הלכלוך, אף אם במצבים מסויימים דרך זו עשויה להיות דרך ניקוי, חוסר ההקפדה מבטלה מכך.